

KİLİS'TE TURİZM TOURISM TO KİLİS

Selahattin ÇELİK*

Öz

Turizm denince toplumda ilk olarak akla gelen güneş, kıyı, deniz, plaj, dinlenme ve eğlenme gibi kavramlar olmuştur. Turizm tarihinde uzun yıllar böyle bir algı oluşmuş, bu algı günümüze kadar gelmiştir. Söz konusu unsurlar turizmin vaz geçilmez öğeleridir. Ancak turizm sadece bunlardan ibaret olan bir etkinlikler bütünü değildir ve olmamalıdır. Hele Türkiye gibi dünyanın en ideal ikliminin görüldüğü, eşsiz doğal, tarihi ve kültürel değerlerin yer aldığı bir ülkede turizmi bu dar kalplara hapsedmek doğru değildir.

Orta kuşakta yer alan Anadolu toprakları, insanlık tarihinin her döneminde yoğun nüfus hareketliliği ve yerleşme faaliyetlerine sahne olmuştur. Stratejik konumu, (eski dünya karaları arasında yer alması) elverişli iklimi, zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, kıtalar arasındaki ulaşımın odağında yer alması bu hareketliliğin önemli sebepleridir. Özellikle köklü medeniyetlerin yaşandığı Mezopotamya ile Anadolu arasında bir geçiş alanı üzerinde yer alan Kilis, Anadolu coğrafyasının bir parçası olarak bu özelliklerin yoğun olarak yansıdığı yörelerimizden biridir. Nüfus ve yüzölçümü bakımından Türkiye'nin en küçük illeri arasında yer alan Kilis, daha yakın bir zamanda Gaziantep iline bağlı bir ilçe ilken 1990 yılında il statüsü kazanmış ve 79. İli olmuştur. Küçük bir yüzölçümüne sahip olmasına rağmen turizm alanında şaşırtıcı derecede büyük bir potansiyel barındırmakta ve özellikle alternatif turizm alanında dikkat çekici özelliklere sahip olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı turizm faaliyetlerinin gelenekselleşmiş şekliyle sadece kıyılarda yoğunlaşan güneş, deniz, kum, otel ve yakın çevreyle sınırlı etkinlikler olmadığına dikkat çekmektir. Özellikle Türkiye gibi hemen her köşesinin çok zengin doğal, tarihsel, sosyal ve kültürel turizm değerleriyle dolu olduğu bir coğrafyada turizmi sınırlı alanlara hapsedilmemesi gerekliliğini vurgulamaktır. Bu bağlamda Kilis gibi pek fazla tanınmayan küçük bir sınır kentinde bile şaşırtıcı bir turizm potansiyelinin varlığına dikkat çekerek alternatif turizm çeşitlerini ön plana çıkarmaya katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alternatif Turizm, Kilis, Kültürel Miras, Tarihi Doku.

Abstract

In terms of tourism, concepts such as sun, shore, sea, beach, relaxation and entertainment come to mind first in society. Such a perception has been formed in the history of tourism for many years, and this perception has been up to date. These elements are tourism indispensable elements. Tourism, however, is not just a collection of events that are all that. It is not right to imprison these narrow hearts as a tourism destination in a country like Hele Turkey where the most ideal climate of the world is seen, unique natural, historical and cultural values

The Anatolian lands, which are located in the Middle Belt, have been the scene of intensive population mobility and settlement activities in every period of human history. Its strategic location, its favorable climate (taking its place among the old world wonders), its rich underground and superficial resources, and the fact that it is in the center of transportation between the continents is an important reason for this movement. Kilis, which is located on a transition area between Mesopotamia and Anatolia, where deep-rooted civilizations are experienced, is one of the regions where these characteristics are reflected intensively as a part of the Anatolian geography. Kilis, one of the smallest in Turkey in terms of population and surface area, soon became a province of Gaziantep and first became a province in 1990 and became a 79th province. Although it has a small surface area, it has a great potential in tourism area and it has remarkable features especially in alternative tourism area.

The aim of this study is to draw attention to the fact that traditional activities of tourism activities are not limited activities such as sun, sea, sand, hotel, It emphasizes the necessity of not being confined to limited areas in a geographical area where almost every corner like Turkey is filled with rich natural, historical, social and cultural tourism values. In this context, even in a small border town that is not well known as Kilis, it attracts attention to the presence of an amazing tourism potential and contributes to bringing alternative tourism varieties to the forefront.

Keywords: Alternative Tourism, Cultural Heritage, Historic Tissues, Kilis.

1. Giriş

Bir faaliyetin turizm sayılabilmesi için; gezilecek yerin, ikamet edilen yerin dışına yapılması, ücretli olarak herhangi bir işte çalışılmaması, yani sadece tüketici olunması ve seyahat edeceği yerde devamlı olarak kalınmaması gerekmektedir. Bu kriterlere göre turizm, "insanların temel uğraşları dışında arta kalan zamanlarını geçirmek için çeşitli amaçlarla seyahat etmeleri, bu seyahatleri ve konaklamaları süresince ortaya çıkan olaylar ve etkileşimler bütünü olarak" tanımlanabilir. Sağlık, din, tarih merakı, doğal

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Coğrafya Bölümü, selahattincelik@kilis.edu.tr

güzellikler, spor, kültür ve eğitim, dinlenme ve eğlenme, politika, kongre ve konferanslar, ziyaret istekleri, alış-veriş, macera ve dünyayı tanıma istekleri insanları turizme yönelten başlıca sebeplerdir. Turizmi etkileyen başlıca etmenler ise ulaşım, tanıtım, eğitim, konaklama tesisleri, kentleşme, gelir artışı, organizasyondaki gelişmeler olarak sıralanabilir (Çelik, 2016, 5).

Türkiye, turizm yolculuğuna kültür turizmi ile başlamasına rağmen, 1980'lerden sonra deniz, kum, güneş üçlüsüne dayalı ve gezi-eğlence amaçlı bir turizm anlayışı gelişmiştir (Gülcan, 2010, 99). Ancak son zamanlarda alternatif turizm faaliyetleri tekrar önem kazanmaya başlamıştır. Alternatif Turizm kısaca, "turizm faaliyetlerinin dar kalıplara sığdırılmasından ve bunun yol açtığı sıkıntılardan kurtarılacak özel ilgi alanlarına yönelme çabaları" olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bir açıyla bakıldığında alternatif turizm: Bünyesindeki çeşitli turizm etkinlikleri sayesinde farklı bölgeleri turizm faaliyetleri içine alarak, belli alanlar üzerinde yoğunlaşmayı azaltan ve turizmi bütün yıla yayan; çevre, yerli halk ve turistlerle etkileşimi kuvvetlendiren bir turizm şekli" (Baykan, 2006: 18) olarak ifade edilmektedir.

Alternatif turizm kapsamındaki Eko turizm de son zamanlarda adından fazlaca bahsedilen bir kavram olup ilk defa 1983'te Ceballos-Lascurain tarafından kullanılmıştır. Doğa turizmi olarak tanınan Eko-turizmin tanımında; doğa turizmi, alternatif turizm, kırsal turizm, kültürel turizm, bilimsel turizm, sürdürülebilir turizm gibi 35'e yakın deyim kullanılmaktadır (Kara, 1990, 35-37).

Turizmden elde edilen gelirin gün geçtikçe artması, ülke ekonomileri için hayati önem arz etmektedir. Bu yüzden, turizm gelirleri hangi faktörlere bağlı olarak artmaktadır veya turizm gelirlerini artırmak için alternatif turizm faaliyetleri kapsamında neler yapılabilir soruları ile karşılaşmaktayız. (Yurdakul ve Özgencil, 2016: 76). Türkiye doğal, tarihi ve kültürel çeşitliliklerin ve zenginliklerin zirvede olduğu bir ortamdır. Bu yüzden alternatif turizme yönelme, GDK (güneş-deniz-kum) turizminin olumsuz yönlerini ortadan kaldırma ve turizm kaynaklarından daha iyi yararlanma ülke ekonomisi için büyük bir önem arz etmektedir. Turizm değerlerimiz miktar ve çeşitlilik bakımından dünyada gıpta edilecek bir seviyededir. Bizdeki sıkıntı tanıtım, alt yapı, eğitim ve organizasyon eksiklikleridir.

Türkiye doğal çekicilikler bakımından dünyanın önde gelen ülkelerindedir. Bu bakımdan son derece zengindir. Ülkenin her tarafı çok çeşitli turizm potansiyellerini barındırmaktadır. Ayrıca ülkemizin, yabancılar için çekici gelen bir özelliği de Doğu ve Batı kültürlerinin bir karışım ortamı olmasıdır. (Özgüç, 1994, 259). Gerçekten de Türkiye toprakları yerleşme tarihi boyunca dünyanın en hareketli alanlarından biri olmuştur. Pek çok kavmin mücadelesine sahne olan bu topraklar, sayısız tarihi kalıntıların sosyal ve kültürel değerlerin, doğal güzelliklerin yer aldığı bir coğrafyadır. Çok zengin ve çeşitli turizm potansiyeline sahip olan Türkiye'nin dar kalıplara sıkışmaktan kurtulup turizmi ülke geneline yayması büyük faydalar sağlar.

Turizm için esas olan sürdürülebilir faaliyetler için de turizm varlıklarının korunması büyük önem arz etmektedir. Çünkü kıymetli turizm değerlerimiz gittikçe artan yok olma tehditleriyle karşı karşıyadır. Zengin turizm değerlerimizin gereği gibi korunduğu söylenemez. Bu değerli varlıklar, hızla bozulmakta ve yer yer tahrip edilip ortadan kaldırılma baskısı altında bulunmaktadır. Bu baskıların dayandığı bazı gerekçelerin konu ve alan özelinde tartışıldığı zaman haklılık payları bulunabilir. Ancak bu gerekçelerin altında yatan yaklaşım şeklinin mutlaka sorgulanması gerekmektedir (Tankut, 2005, 9).

Daha yakın bir zamanda Gaziantep iline bağlı, sınırda bir ilçe merkezi iken 1997 yılında il statüsü kazanmış küçük illerimizden biri olan Kilis de şaşırtıcı derecede zengin bir turizm potansiyeline sahiptir. Bu küçük ilimiz sınırlarında yapılan Arkeolojik araştırmalar sonucu 39 Geç Kalkolitik Çağ, 47 Eski Tunç Çağı, 38 Orta Tunç Çağı, 39 Geç Tunç Çağı, 40 Demir Çağı yerleşimi ortaya çıkarılmıştır. Kilis Yöresinin yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda dikkat çeken bir özelliği de, yörede 3500'lerden günümüze kadar süren stratigrafik bir sürekliliğin söz konusu oluşudur. Yörede 1968'de başlayan arkeolojik çalışmalar 1988'de arkeolojik yüzey araştırmalarına, 1989'da kazı çalışmalarına dönüşmüştür. Turizm Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi destekleriyle sürdürülen çalışmalara Alman ve İngiliz Arkeoloji Enstitüleri, Kilis Valiliği ve Kilis Belediyesi de katkıda bulunmuştur (www.kilis.nerededir.com).

Turizmde mekân ve potansiyel yanında turizm etkinlikleri de büyük önem arz eder. Kırsal kesimlerde belirgin bir şekilde öne çıkan alternatif turizm faaliyetlerine şehirsiz alanlarda da görmek mümkündür. Türkiye'nin en küçük illeri arasında yer alan Kilis'te çoğu şehir merkezinde olmak üzere 25 tarihi camii, 13 konak, 16 çeşme, 17 kervansaray ve han, 6 hamam, 9 türbe, yüzlerce tarihi ev, birkaç külliye ve çarşı, sahabe makamı ve mezarları vardır. Ayrıca Ravanda Kalesi, Oylum Höyük, su kemerleri, Kilis Müzesi, Akpınar ve Söğütlüdere rekreasyon alanları, Sabunhane Binası, Salih Efendi Sokağı, Kilis Evi (Eyvan), Vehbi Efendi Kervansarayı, Kilis Mozaikleri, Mozaikli Bazilika, Anıt Ağaçlar ve Mevlevihane gibi dikkat çeken önemli turizm değerleri yer almaktadır. Yapılan araştırmalarda yörede toplam 147 adet arkeolojik merkez belirlenmiştir. Turizm Bakanlığı desteklediği kazılarda Kilis ilinde 62 höyük, 8 tepe

yerleşmesi, 22 yamaç yerleşmesi, 16 düz mekan yerleşmesi, 11 kale, 17 Paleolitik buluntu, 6 kaya oyuğu mezarı, 6 mezarlık, 3 doğal mağara, 2 kireçtaşı ocağı, 1 su kanalı, 1 su kemeri tespit edilmiştir.

Yukarı Mezopotamya'dan Filistin'e kadar uzanan Verimli Hilal Bölgesi'nin kuzeybatı kısmında yer alan Kilis; aynı zamanında önemli yollar üzerinde yer almaktadır. Arkeobotanik araştırmalarında buğday, arpa, zeytin, üzüm gibi tarımsal ürünlerin kültüre edildiği topraklar olan 'Verimli Hilal Bölgesi' neolitik ve kalkolitik kültür katmanlarının da yayılım alanı içerisinde (Çelik, S. 2016, 30). Resul Osman Dağı'nın güney eteklerinde kurulan Kilis Kenti, Akdeniz Bölgesi ve Suriye'yi Gaziantep'e bağlayan yollar üzerinde yer alır. Gaziantep'e 68, Kahramanmaraş'a 140, Osmaniye'ye 159, Şanlıurfa'ya 205, Adana'ya 246, Ankara'ya 732 ve İstanbul'a 1185 km mesafededir. Aynı zamanda bir ticaret merkezi olan Kilis, son zamanlarda nüfus kaybeden kentlerden biridir. 1960'ta 33 bin olan şehir nüfusu, 1970'te 43, 1980'de 58, 1990'da 82 bine çıktıktan sonra 2001 yılında 71 bine düşmüştür (<http://karamanlilar.webnode.com.tr>). Kentte 2007 yılında kurulan 6 fakülte 5 yüksekokul ve 350 akademisyen ile Kilis 7 Aralık Üniversitesi yaklaşık 11 bin öğrenciyi hizmet vermektedir.

2. Kilis'in Turizm Potansiyeli

Yukarıda belirtildiği gibi, Kilis'te "turistlerin çok çeşitli kültürleri tanımak için yaptıkları seyahat ve konaklamalar" (Uygur ve Baykan, 2007: 30) olarak adlandırılan alternatif turizm kapsamına girecek o kadar çok eser vardır ki, bunları kapsamı sınırlı tutulan bir bildiri içinde inceleyip yorumlamak mümkün değildir. Bu yüzden bu alternatif turizm değerlerini sınıflandırarak ve örnekleme yöntemi kullanılarak tanıtmak en akılcı yol olacaktır.

2.1.Ören Yerleri

Kilis'te çok sayıdaki ören yerlerinden biri olan Kurukastel Ören Yeri, şehrin 3 km. batısında yer alır. Aynı adı taşıyan su kaynağının kuzeyinde üzüm bağlarının sona erdiği yerde 30-40 m yükseklikteki höyük çok eskiler dayanan yerleşimlerin izlerini barındırmaktadır. Tepedeki Gözetleme Kulesi'nin güney eteklerindeki yerleşim yerinden günümüzde ayakta kalan mimari kalıntılar buranın bir arkeolojik sit alanı olabilecek değerde olduğunu göstermektedir.

Kilis'teki ören yerlerinden biri de Musabeyli İlçesi'nin Akçakent Köyü Haraba mevkiinde yer alır. Buranın Erken Bizans Döneminden kalan bir köy yerleşmesi olduğu tahmin edilmektedir. Burada kireç taşından yapılmış kalıntı ve mozaiklerin yer almaktadır. Bunların dışında Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde daha birçok kale ve surlardan bahsetmektedir. Ancak bu yapılardan günümüzde pek az izler kalmış, çoğu ortadan kalkmış ve günümüze ulaşamamıştır.

2.2.Tarihi Camiler

Kilis'te inanç turizmi kapsamında en eskisi 7. Yüzyılda inşa edilen Ulucami olmak üzere çok sayıda tarihi cami bulunmaktadır. Osmanlı kayıtlarına göre şehirde 55 cami, 10 mescit yer almaktadır. 11 cami ve 2 mescit orijinal şekliyle ayakta kalabilmiş, 13 cami çeşitli tarihlerde restore edilerek orijinalliğini kaybetmiş, 31 tanesi ise ortadan kalkmıştır.

Günümüze kadar ayakta kalabilen Osmanlı dönemi öncesi camiler; Ulu Cami, Alacalı Akcurun ve Ali Çavuş camileridir. Bu dönemde yapılan camilerden Ali Çavuş Camisi'nin sadece adı kalmıştır. Alacalı Cami ise sonradan yapılan müdahalelerle özgünlüğünü kaybetmiştir. Bu dönemden orijinalliğini muhafaza ederek günümüze kadar ayakta kalabilen yalnızca Ulu Cami ve Akcurun Camisi'nin minaresidir. Kilis'te ayakta kalabilen diğer yapılar Osmanlı ve Cumhuriyet devrinde yapılan eserlerdir.

Osmanlı Devleti zamanında yapılan Camiler şunlardır: Tekke (Tekye), Hacı Derviş , Kadı, Muallâk (Hasan Bey Camisi), Hindioğlu, Çalık, Pirlıoğlu, Hasan Attar, Zeytinli, Şeyh Camisi, Cüneyne, Şeyh Hilal (Şeyh Ahmet Camisi), Şeyh Süveden (Hacı Özbek Camisi), Tabakhane, Murtaza Ağa, Şeyh Süleyman (Şeyhler Camisi), Kürtler, Mehmet Paşa ve Minaresiz Şeyh Efendi Tekkesi (Nakşibendî Tekkesi).

2.2.1. Ulucami

Hacı Gümüş Mahallesi'nde yer alan Ulucami, Kilis'in en eski ve en büyük camisidir. Camide yapıldığı devrin konutlarının yapı tarzına uygun olarak içe dönük bir yapı şekli görülür. Anıtsal bir özellik taşımaktan ziyade camide kalabalık şehir dokusu içinde ferah bir yaşam alanı oluşturma anlayışı hâkimdir. Dikdörtgen planlı olup mihrap önü kubbelidir. Kubbesinin doğu ve batı bölümleri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Kubbe 7.30 m genişlikte, dört gömme ayağa oturmuştur. Tuğladan yapılan kubbenin üzeri saca örtülmüştür. Kasnağında kemerli on iki pencere bulunan kubbe görkemli bir görüntü vermektedir.

Resim 1: Ulu Cami

Caminin son cemaat yeri yoktur. Mihrap sivri kemerlidir. Minber ahşap malzemeden yapılmıştır. Caminin kapıları kuzeydeki avluya açılmaktadır. Avlunun etrafında medrese odaları bulunmaktadır. Avluya kuzeydeki portalden ve batıdaki kapıdan girilmektedir. Avlunun çevresindeki medrese hücreleri ve revak düz damlıdır. Avlunun kuzeyindeki ayakların ikisinde birer mihrap vardır. Hurufat defteri kayıtlarında Ulucami'nin bir bölümü 'Cami-i kebir Şafiler Mescidi' olarak kullanıldığı belirtilmektedir.

Kare planlı olan minare renkli kesme taşlardan yapılmıştır. Minare gövdesi çokgen şeklinde olup sekizgen bir pabuç üzerinde yükselmektedir. Âlemi olmayan tek şerefeli Minarenin peteği ve külâhı bileziksiz olup gövdesi gibi yalındır. Şerefe altı yıldız motifleri ile süslenmiş olup dikkat çekici bir görünüme sahiptir. Mihrap ve ana giriş kapısı çevresinde de sanat değeri yüksek kemerler, süslemeler ve geometrik şekiller yer alır. Ana giriş kapısının iki tarafında bulunan mihrabiyeler pahlı silmelerle çevrilmiştir. Kitabesinde 1338 yılında Memlukler döneminde onarım gördüğü belirtilen Ulucami'nin mimarı ve inşa ettireni meçhuldür. Daha sonra 1924'te Halep'li ünlü mimar Hacı Ahmet Azizi tarafından onarımı yapılmıştır (Kilis Gezi Rehberi, 40).

2.2.2. Akcurun Cami

Hacı İlyas (Kızılca) Mahallesi'nde Akcurun Çarşısı'nda yer alır. Kilis mahali dilinde "curun" kelimesi "yalak havuz" anlamında kullanılmaktadır. Caminin içindeki kuyudan dolan havuz, beyaz kalker taşlardan yapıldığı için camiye de bu isim verilmiştir. Geniş bir avluya sahip olan caminin etrafı medrese odalarıyla ile çevrilmiştir. Cami dikdörtgen planlıdır. İki şahınlı son cemaat ve tek şahınlı harimi vardır. Mihrap ve mermerden yapılan minber sade bir yapıya sahiptir. Mihrabın iki yanında 2, üstünde ise kemerli büyük bir pencere vardır. Minarenin dikdörtgen kaidelidir. Sekizgen olan pabuçla minarenin gövdesi arasında iki tane sekizgen silme vardır. Minarenin gövdesinde bir kuşak olup, şerefesinin alt kısmı mukarnaslarla süslenmiştir.

2.2.3. Alacacı Cami (Katrancı Cami)

'Küçük Cami' adı ile de anılan Aşlacalı Cami, İnaplıkütah Mahallesi'nde bulunmaktadır. Hurufat Defterleri kayıtlarında Kızılca Mahallesi İplik Pazarı'nda yer aldığı belirtilmektedir. 1460'da Hacı Yusuf Ramazanoğlu Emir Nasreddin'e yaptırmıştır. 'Katrancı Camisi' olarak tanınır. Cami çeşitli devirlerde gördüğü tadilatlarla orijinalliyini kaybetmiştir. Alacalı cami gördüğü onarımlarla orijinalliyini yitirmiş, 1962'de günümüzdeki cami inşa edilmiştir. Bu yapı da 2017 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

2.2.4. Tekke Cami (Canbolat Cami)

Kilis Cumhuriyet Meydanı Tekke Mahallesi'nde bulunmaktadır. Canbolat Paşa Külliyesi'nin merkezi yapısıdır. Cami 16. asır klasik Osmanlı tarzında yapılmış bir külliye ana yapısını teşkil eder. Çevresindeki yapılarla beraber Canbolat Paşa Külliyesi adını alır. Külliye ana yapısı olan caminin, vakfiyesinde 1553'te Kilis'te Sancak Beyliği görevinde bulunan Canbolat Bey tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde övdüğü cami 'Tekke Camisi' olarak da bilinir.

Yapım ustası bilinmeyen cami, mimari bakımdan Kilis'in en önemli camisidir. Osmanlı mimari özellikleri taşıması, Halep'teki Hüsreviye Cami ile olan benzerliği ve halkın yaygın olan inancı yapının

Mimar Sinan tarafından yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Haşmetiyle ve diğer bazı özellikleriyle Kilis'teki diğer camilerden farklı olan Tekke Cami, tipik bir Osmanlı eseri özelliklerini taşır. Giriş kapısı, pencereler ve bu yapıların çevreleri sanat harikası süslemelerle bezenmiştir.

Cami tek büyük kubbe, son cemaat yeri ise beş küçük kubbe ile örtülüdür. Ortadaki büyük kubbe haşmetli bir görünüşte olup etrafındaki küçük kubbelerle ahenkli bir uyuma sahiptir. Büyük kubbe 14.40 m çapında olup Kilis'in en büyük kubbeleridir. Caminin mihrap ve minberi yarım daire şeklindedir. Cami, renkli taşları ve mermerleri, usta taş işçiliği ve süslemeleriyle türünün en özgün tiplerindedir. Caminin minberi, Evliya Çelebi tarafından hayranlıkla övülmüştür. Çevresi medrese odalarıyla çevrilmiştir. Oldukça geniş bir avlusu olan caminin üst mukarnasları dikkat çekicidir. Muhteşem bir giriş kapısı vardır. Tabanı beyaz taşlarla döşenmiş avlunun sağ tarafında bir kuyu ve kuyunun yanında taştan yapılmış bir abdest alma yeri vardır.

Minaresi renkli kesme taşlardan yapılmış, kaidenin köşeleri mukarnaslı, gövdesi üç bileziklidir. Silindirik bir görünümü olan gövde çokgen şeklindedir. Şerefe altı derin hücreli mukarnaslarla doldurulmuş minare Kilis'in en yüksek minaresidir. Kûlahı taş olan minarenin, mazgal biçiminde beş adet penceresi vardır. (Kilis Gezi Rehberi, 2010, 44-45).

17. yüzyılın ikinci yarısında Kilis'i ziyaret eden ünlü seyyah Evliya Çelebi cami ile ilgili olarak şunları söyler: 'Kilis'in otuz camisinden en güzeli, padişahlara özgü olan Canbolat Cami'dir. Şahane minberi ve mihrabı, çeşitli renklerde mermerlerle süslenmiştir. Bu zamanda bunları işleyecek usta bulamazlar.'

2.2.5. Kadı Cami

16. Asır başlarında Karakadı" ismiyle adıyla anılan Ali bin Ahmet Alaeddin er-Rumi tarafından yaptırılmıştır. Bundan dolayı 'Karakadı Cami' adıyla bilinir. Karakadı, Kilis'in fethinden öncesi tahrir defterini yapmış ve yaptığı deftere 'Defter'i Atik' denmiştir.

Kare planlı inşa edilen cami, 19. ve 20. asırlardaki tadilatlarla doğu-batı yönünde genişletilmiştir. Düz çatılı olun caminin iki mihrabı vardır. Bu mihraplardan biri sonradan genişletilen kısımda yapılmıştır. Caminin minberi de sonradan eklenmiştir. Çapraz tonozlarla örtülü son cemaat yerinden sonra gelen avlu siyah-beyaz taşlardan yapılarak geometrik taban süslemeleriyle donatılmıştır. Minare camiden 15 m kadar uzakta kare bir kaide üzerine oturtulmuş olup dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Minare şerefesinin alt kısmı mukarnaslarla süslenmiştir. Kadı Caminin 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

2.2.6. Muallak Cami

İki katlı olarak yapılmış bir camidir. Canbolatoğullarının kâhyası Tanrıverdi Hasan Bey tarafından yaptırılmıştır. Kilis'te muhassılı (tahsilat memuru) olarak çalışan ve Şamlı bir Türk olan Hasan Bey, 1599'da vefat ettiğinde Muallak Caminin avlusuna gömülmüştür. Üzerinde kitabe bulunmayan caminin 16. yüzyıl sonlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde caminin fotoğrafının II. Abdülhamit'in Albümlerinde yer aldığını belirtmektedir.

Yapının alt katında ticaret alanları ve depolar, yukarı katta ise ibadethane yer alır. İbadethane kısmına merdivenlerle üstteki terasa çıkılarak girilir. Minaresi giriş kapısının önünde yer alan cami, bu özelliklerinden dolayı havada (boşlukta) duran manasına gelen 'muallak cami' olarak adlandırılmıştır. Kapı üstüne oturan ve mukarnaslı tek şerefeli olan minarenin gövdesinde de tek bilezik yer almaktadır. 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

2.2.7. Cüneyne Cami

Ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte Ulucami'den sonra Kilis'in en eski camisi olduğuna inanılır. Caminin yer aldığı alan, Kilis'in fethinde şehit olan sahabelerden dolayı şehitlik manasına gelen 'meşhetlik' olarak anılır. Peygamberi görmüş ve sohbetinde bulunmuş mümin kişiler olan sahabelerin dolayı camiye 'Küçük Cennet' manasına gelen 'Cüneyne' adı verilmiştir. 1626'dan beri ayakta olan cami Hurufat defterinde kayıtlıdır.

Avlu girişinde kalın gövdeli bir minaresi vardır. Kilis'teki birçok cami gibi, dar ve uzun, dikdörtgen planlı bir yapı tarzına sahip olan cami, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde bahsettiği kubbesi günümüze kavuşmamıştır. Zamanla özgünlüğünü yitiren caminin avlusunda 19. asırda onarımını yapan Salih Ağa'nın taş sandukalı mezarı yer almaktadır. Cüneyne Cami 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir (Sahabeler Şehri Kilis, 2012, 22).

2.2.8. Tabakhane Cami

Caminin inşa kitabesi yoktur. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre avluda mezarı bulunan Şeyh Gökçe Efendi tarafından yaptırılmıştır. Tarikat serpuşlu sandukasından Şeyh Gökçe Efendi'nin bir din âlimi olduğu anlaşılmaktadır. Kanuni zamanında yaşadığından, caminin 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Yapı, Hurufat defterlerinde Bağhane Cami, Şeyh Gökçe Cami Şerifi, Şeyh Gökçe Ferdi Cami ve Debbağhane Cami isimleriyle de anılır. Evliya Çelebi camiden 'kireç örtülü' olarak bahseder. II. Abdülhamit albümlerinde eski halini gösteren bir fotoğrafı vardır. Bu fotoğrafta cami, beş kemer gözlü, son cemaat mahalli ile birlikte üzeri toprak damlı, enine dikdörtgen bir plan sına sahiptir.

1691 yılında Hacı Haydar tarafından inşa ettirilen minarenin şerefesi altında üç sıra mukarnas ve işlemeli silmeler vardır. Minare gövdesinde sekiz adet çini süsleme yer almaktadır. 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

2.2.9. Çalık Cami

1682'de Hacı Ali Bin Mehmet Ağa (Çalık Hacı Ali) tarafından yaptırılmıştır. Batıdaki kapısı üzerinde caminin sikke şeklindeki kitabesi vardır. Orijinal ve sonradan eklenen bölüm olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İlk defa yapılan özgün bölüm enine dikdörtgen planlı ve mihrap önü kubbelidir. Son cemaat bölümü üç kemerlidir. Cami son cemaat yeri ile beraber 1960'ta doğuya doğru üç ek kemerle uzatılmıştır.

Caminin geniş bir avlu vardır. Bu avluda camiden önce yaptırılan medrese hücreleri bulunmaktadır. Minaredeki nefis çini süslemelerin birçoğunun yerinde olmadığı görülür. Avlunun doğu ve batıya açılan iki kapısı vardır. Avlunun kuzey batısında minare, taş bilezikli bir kuyu ve camiyi yaptıran Çalık ağa ve eşinin mezarları vardır. 2005'te Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafında restore edilmiştir. Suriye'deki karışıklıklardan dolayı 2017 yılında Kilis'e düşen roketlerden nasibini alan caminin kubbesi büyük hasar görmüş ve yeniden yapılmıştır.

2.2.10. Mehmet Ali Paşa Cami

Eldeki kayıtlara göre İbrahim Efendi tarafından 1719'da yaptırılan külliye, daha sonraları harabe haline gelince, Halep Valisi Mehmet Paşa tarafından 1831'de yeniden yaptırılmıştır. Yapı, 'Mehmet Ali Paşa Cami' ve 'Öksüz Minare' olarak adlandırılmaktadır. Bazı kayıtlarda ise Mehmet Paşa Cami Minaresi olarak geçer. Günümüzde camiden ve Cami ile birlikte yapılan yirmi odalı medreseden bir eser kalmamıştır. Ancak minare ve caminin giriş kapısı ayakta. Bu minare, camisiz minare olarak ilginç bir manzara sergilemektedir. Ayakta kalan bu minare, hayranlık uyandıran eserlerden biridir. Kare planlı bir kaide üzerine oturan ve kaidenin ön cephesinde altı köşeli bir yıldız motifi olan minarenin şerefesinin altı mukarnaslarla süslüdür. Minarenin gövdesi çeşitli rozetler ve çinilerle bezenmiştir. Petek kısmında burma şeklinde yivli oymalar vardır. Külâh yivli kesme taştan yapılmıştır.

2.3. Kilis Evleri ve Konaklar

Kilis'te çok sayıda birkaç asır kadar önce yapılmış eski evler vardır. Bütün eski evler mutlaka avlulu (havuşlu); taş, kerpiç ve lef denen ve Kilis çevresindeki taş ocaklarından çıkarılan kirli beyaz renkli kalkerlerden yapılmıştır. Avlu, mutfak, oda ve mağaralardan oluşan eski Kilis evleri, düzgün kesme taşlardan ince bir işçilik ve süslemelerle yapılmış olup sanat değeri yüksek olan yapılardır. Ayrıca Kilis Yöresinde sosyal hayat avluya dönük olduğundan ekseriyetle pencereler de avluya bakmaktadır. Sokak, cadde ve meydana açılan pencere çok azdır.

Yörede en çok dikkat çeken ve özgün yöresel mimarinin hâkim olduğu Kilis Evleri, çok önemli kültürel miras ürünleridir. Ne yazık ki bunların bir kısmı boşaltılmış, korumasız ve adeta kaderine terk edilmiş durumdadırlar. Bir kısmının ise yanları, içleri ve üstlerine tarihi ve mimari özelliklerine uymayan, çirkin beton eklemeler yapılarak özgünlüğü bozulmuştur. Çatısız, düz damlı olarak yapılan evlerin, yazın serinlemek ve yöresel ürünlerin kurutulması için kullanıldığı düşünülmektedir.

Kırsal alanlardaki Eski Kilis evleri çoğunlukla tek katlı ve kerpiçten yapılmıştır. Genellikle bir ve iki katlı, taştan yapılmış sanat değeri yüksek evler de şehir merkezinde yaygındır. Kilis eski yerleşim alanı Hindioğlu, Tekye, Çaylak ve Ketenciler Mahalleleri ile Salih Efendi ve Hacı Ömer Ağa sokakları; Abidin Ağa ve Akcurun caddelerinde yer almaktadır.

Kilis'te daha geniş ve özenerek yapılan adeta birer sanat abideleri olan konakların bir kısmı özel mülkiyette fonksiyonlarını icra ederken bazıları da çeşitli kurum ve kuruluşların bünyelerinde çeşitli faaliyetler için kullanılmaktadırlar. Mesela Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan Neşet Efendi Konağı, Turizm Müdürlüğü hizmet binası ve Kilis Müzesi; Dağlı Ahmet Bey Konağı eskiden Kaymakam Evi, Toros Ağa Konağı (ÇATOM) Çok Amaçlı Toplum Merkezi ve Şehit Sakıp İlkokulu, Kilis Konağı, Kilis Hükümet Konağı olarak kullanılmış ve kullanılmaktadırlar. Bunların dışında çoğu 18 yüzyılın ikinci yarısında yapılan Süpürgeci, Müftü Salih Efendi, Hacı Mehmet Efendi, Yahya Efendi, Hacı Muhammed Efendi, Akıncı,

Kulaksız Binbaşı ve Mısırlıoğulları Kantarması (kırsal alanlarda 2 katlı ağa evlerine verilen isim), Kilis Evi, Ahmet Bey, Azize Uygur, Hayrettin Mimaroglu, Kifayet Barışkan, Meliha Üzümbalı, Muhlis Salihoğlu, Safder Tümay, Zübeyde Ülgen Neci konakları en ünlü konaklardır. Bu yapılar önemli birer sanat eseri olup Kilis'te mutlaka ziyaret edilmesi gereken tarihi ve kültürel mekânlardır.

Resim 2: Kilis Evi

Konaklar Kilis'te en çok dikkat çeken kültürel turizm varlıklarındandır. Konak veya ev yaptıracak olanların geleneksel ilginç bir başvuru tekniği vardır. Konut yaptıracak olanlar ustaya gider: 'Bizim evde kibleye, boyraza karşı iki taga (pencere) bir kapı ev yaptıracam.' diyerek taş ustasıyla anlaşmış. Yapım işi saptanan zamanda bitmezse ev sahibi çalışanlara yemek verirmiş. 'Hamislik' adı verilen bu yemek verilmezse yonucular kendi aralarında 'şirin gel' diye karşılıklı konuşurlarmış. Yonucular işe ustadan önce geldiği için evin hanımını ustadan önce tanırlarmış. Usta iş yerine geldiğinde yonuculara 'musavat iyi mi?' diye sorar; musavat yani evin hanımı güler yüzlüyse 'evet usta musavat iyi' der; asık suratlı ise 'yok usta musavat taş keşkeşe' dermiş (<http://www.kiliskulturturizm.gov.tr>).

2.3.1. Neşet Efendi Konağı

Neşet Topaloğlu tarafından, konağın yapıldığı zamanlarda "Mimar'us Sultan" lakabı ile anılan ve Kilis Hükümet Konağını da yapan Halepli Mimar Hacı Ahmet Usta ve kalfalarına yaptırılmıştır. Bu bina, biri bodrum olmak üzere ve 3 katlı olarak inşa edilmiştir. Binanın normal katları; 6 oda, salon, mutfak, banyo ve tuvalet bölümlerinden meydana gelir.

Bir kâgir yapı olarak inşa edilen konak, Kilis çevresinden elde edilen taş ustaları tarafından özenle işlenen kesme taşlardan yapılmıştır. Geniş bir çatıya sahip olan konak, çatı altından yassı demirlerle desteklenmiştir. İç duvarları kireç ve kendirlerle hazırlanan malzeme ile sabun sıva olarak sıvanmıştır. Mermer ve fayansları İtalya'dan getirilmiştir. Katlardaki büyük oda fayans, kırmızı ve beyaz İtalyan mermerlerle, mutfak, banyo, ufak salon ve merdivenler ise Gaziantep mermeriyle döşenmiştir. 1925'te yapımına başlanan bina 1927'de bitirilmiştir. Binada yağmur suyunu toplamak için yapılan su sarnıcının ağızı birinci kata kadar uzatılmıştır.

Konağın su ihtiyacı iki kuyu ile sağlanırdı. Kuyulardan biri binanın içinde idi. Diğer kuzey kısmındadır. Avlusunda havuz ve çiçek bahçeleri vardı. Bahçeler dışarıdan getirilen çeşitli çiçekler ve ile süslüydü. Güney kısımda tavus kuşlarının bulunduğu bir kümes vardı. Doğusunda ambar, atlar için ahır ve arabalar için iki adet garaj bulunuyordu.

Resim 3: Neşet Efendi Konağı

Konak uzun yıllar yurt içinde ve Suriye sınırına yakın çevrelerdeki yüksek kademedeki devlet memurlarının toplantı ve görüşmeleri için kullanılmıştır. Neşet Efendi'nin vefatına kadar konak bir tatil ve mesire mekânı olarak kullanılmıştır. Konağın sahibi Neşet Topaloğlu ve eşi vefat ettikten sonra mirasçıları konağı satılığa çıkarmış, o zamanlarda 1 milyon 700 bin TL'ye satılmıştır. Daha sonra harap olmaya yüz tutan binayı 1979'da Kültür Bakanlığı 5 milyon TL karşılığında kamulaştırmıştır. En sonunda da 13 milyon TL Harcanarak restore edilmiş ve Kütüphaneler Genel Müdürlüğü emrine verilmiş, İl Halk Kütüphanesi olarak kullanılmıştır. İlin 1995'te il statüsüne kavuşmasıyla beraber 1. katı İl Kültür Müdürlüğü, 2. katı Kütüphane olarak kullanılmaya etmiştir. 2008'de müze yapımı için boşaltılmış. 2009'da Müzeler Genel Müdürlüğü emrine verilmiştir. 2012'de Kilis Etnoğrafya Müzesi olarak hizmete açılmıştır ([www.google.com.tr/Kilis'te Konaklar](http://www.google.com.tr/Kilis'te_Konaklar)). Neşet Efendi Konağı, 2017 yılında içerisindeki kıymetli eşyalar Gaziantep Müzesi'ne gönderilerek bir sivil toplu kuruluşunun faaliyetlerine tahsis edilmiştir.

2.4. Kasteller (Çeşmeler)

Kilis'te hayatın olmazsa olmazı olan suyun simgesi sayılan çok sayıda tarihi kastellere rastlanmaktadır. Halk arasında 'çeşme' manasında kullanılan kastel Arapça kökenli bir sözcüktür. Suyun insan hayatındaki öneminden dolayı Halk edebiyatında geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Kilis'te yer alan 16 tarihi çeşmeden bazıları özgünlüğünü yitirirken bazıları da tamamen susuz kalmıştır. Çeşmeler taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmişlerdir. Günümüzde ayakta kalabilen çeşmelerin en çok dikkat çekenleri Salih Ağa, İpşir Paşa, Fellah, Kurdağa ve Nemika Kastelleridir.

Kilis Yöresindeki çeşmelerin suyu şehir dışında ve 'ilezi' adı verilen kuyulardan ve kaynak suları etrafında gerçekleştirilen kaptajlardan sağlanıp kanallarla su depolarına taşınmakta, oradan yerleşim birimlerine ve konutlara verilmiştir (www.kilis.nerededir.com).

2.4.1. Salih Ağa Kasteli

Tabakhane Mahallesi, Tabakhane Camisi karşısında yer almaktadır. 1855'te Salih Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yol seviyesinden aşağıda, sundurmalı bir yapı olan bu kastelin bir ana, iki de yan girişi vardır. Kastele görkemli bir görünüm kazandıran sivri kemerler ayaklara bindirilmiştir. Musluğunun altında taştan yapılmış bir tekne; ayna taşının iki yanında da maşrapa koymağa yarayan birer tane niş (maşrapalık) bulunur. Kitabesinin çevresi çeşitli bitki ve zincir motifleriyle süslenmiştir. Günümüzde kurumuş olan bu çeşmenin suyu, geçmişte 5 değişik kaynaktan sağlanmıştır ([https://www.google.com.tr/Kilis'te Salih Ağa Çeşmesi](https://www.google.com.tr/Kilis'te_Salih_Aga_Ceşmesi)).

Resim 4: Salih Ağa Kasteli.

2.5. Hamamlar

Kilis'te günümüze ulaşan 6 tane eski hamam vardır. Bunlar; Eski Hamam, Hoca Hamamı, Paşa Hamamı, Hasan Bey Hamamı (Çukur Hamamı), Tuğlu Hamamı (Yeni Paşa Hamamı) ve Daltaban Paşa Hamamı'dır. Eski hamamlar haç planlı dört eyvanlı ve köşe hücreli olup hepsinde suyun sıcaklık derecelerine göre kullanılan bölümleri vardır. Eskiden bu hamamlar katı evsel atıkların (yöredeki adı külhan zibili) yakılmasıyla ısınır. Külhanda yanan zibilin külüne 'kursünbül' denirdi. Bu malzeme duvar sıvasında ve damlarda dolgu maddesi olarak kullanılırdı. Kentte günümüzdeki gibi çöp deposunun olmadığı zamanlarda külhan zembili (külhanda yakılacakların doldurulduğu hasırdan yapılmış araç), külhan zibili (hamamda yakılmak üzere toplanan katı atıklar), 'külhan şilifi (külhanda yakılacakların doldurulduğu kıldan yapılmış büyük torba), külhancı eşiği (külhan zibili ve külhan şilifi taşıyan eşek) gibi deyimler kullanılmıştır (www.kilis.nerededir.com).

2.5.1. Eski Hamam

Meşetlik Mahallesi Eski Hamam Sokağı'nda bulunan bu hamamı Emir Kasım oğlu Emir Canbolad yaptırmıştır. Soğukluk, ılıklik, sıcaklık bölmeleri aynı eksen üzerinde olan bu hamamda bölümleri, sarı ve siyah renkli taşlardan yapılmıştır.

Hamamın taç kapısı ve düz, atkılı üç penceresi oldukça dikkat çekicidir. Kapının atk taşı zıvanalı taşlarla örülmüştür. Buranın üstünde üste sıralanmış; sülüs karakterli yazıyla yazılmış bir yazıt, taştan yapılmış düz bir silme ve bir alınlık bulunmaktadır. Girişten sonra beşik tonozla örtülü bir dehliz ve sonunda sivri kemerli kapısı olan 'soyunma yeri' gelir. Mekânı örten kasnaksız kubbe, birbirine sivri kemerlerle bağlanmış dört payeye üzerine oturmaktadır. Kubbenin eteğinde dört pencere, tepesinde konik bir aydınlık feneri, altında sekizgen bir şadırvan ve yanlardaki dikdörtgen biçimli düz atkılı beş pencere bu bölümün diğer ayrıntıdır.

Hamamın sıcaklık bölümü dört eyvanlı ve dört halvetli olup; orta mekan bir kubbeye örtülmüştür. Sekilerle çevrili olan sıcaklık bölümünün ortasında beyaz ve kırmızı mermerden yapılmış sekizgen biçimli bir göbek taşı vardır (<http://www.kiliskulturturizm.gov.tr/eski-hamam.html>).

Resim 5: Eski Hamam.

2.6. Türbeler

Çeşitli din ve kültürlere sahip millet ve toplulukların geçiş güzergahı üzerinde yer alan yöre toprakları, özellikle din eksenli birçok kanlı çatışmaya sahne olmuştur. Kilis ve çevresinde yer alan türbelerin çoğu, bu kutsal amaç uğruna can vermiş büyük şahsiyetlere aittir. Eski mezarlık ve türbelerin en yoğun bir şekilde yer aldığı alan meşhedlik (şehitlik) adı verilen yöredir. Geçmişte bu kutsal yerlerden geçenler, onların manevi şahsiyetlerine duydukları saygıdan dolayı ayakkabılarını çıkararak yürürlermiş.

İnanç turizmi kapsamındaki kültürel turizm varlıkları olan türbeler genelde camilere yakın ve camilerle beraber bir külliye teşkil ederler. Kilis'te de Muhammed Bedevi, Şeyh Mansur, Şurahbil bin Hasene gibi türbeler bu konumdadır. Bunların dışında günümüzde bağımsız bir yapı gibi duran türbelerin de yapılış dönemlerinde birlikte konumlandıkları camilerin bir kısmının çeşitli nedenlerle ortadan kaldırıldıkları tahmin edilmektedir.

2.6.1. Şeyh Muhammed Bedevi Cami ve Türbesi

Sahabe olan ve hurma dağıtıcılığı görevinde bulunan Şeyh Muhammed Bedevi, Hz. Peygamber zamanında 'ritl' adlı ölçü birimini tespit edip uyguladığından Şeyh Muhammed Bedevi Ritali olarak da bilinir. Hicri 17 yılında Ebu Ubeyde Bin Cerrah komutasındaki İslam ordusunun bölgede gerçekleştirdiği savaşta şehit düştüğü rivayet edilir. Türbesi Kilis'in güneybatısındaki Kalleş Dağının güneyindeki tepe üzerinde bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin 'şehrin batısında bir büyük teke vardır. Burada Sahabe-i Kiramdan Şeyh Muhammed Arabi ve Ritali diye meşhur bir zat yatar' sözleri, bu türbenin Muhammed Bedevi adlı sahabeye ait olduğuna işaret eder. Eski bir kabristanın ortasında olan türbenin 14. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği tahmin edilmektedir (Kilis Gezi Rehberi, 2010, 50).

Resim 6: Şeyh Muhammed Bedevi Türbesi ve Cami.

Kare planlı, dört kemerli ve üstü sivri kubbeli olan türbenin doğu ve batı yönünde bir, güney yönünde iki penceresi vardır. Türbenin içinde üzeri yeşil bir örtü ile kaplı kitabesiz bir sanduka ve altında bir yatır vardır. Günümüzde çevre düzenlemesi yapılmış olan türbenin yanında büyük bir cami ve etrafında rekreasyon alanları yapılmıştır. Çevresi bir seyir ve dinlenme alanı olan türbe, şehre hâkim bir tepede ve şehrin panoramik olarak seyredildiği ve Öncüpınar Sınır Kapsı'nın da gözlendiği bir yerdir. Kilis'te en çok ziyaret edilen mekânlar arasındadır.

2.6.2. Şurahbil bin Hasene Cami ve Türbesi

Şehrin kuzeyinde Karataş tepesi yakınlarında mescit, zaviye ve türbeden oluşan ve eski bir tarihi olan bir külliye vardır. Şurahbil bin Hasene, Peygamberin görevlendirdiği ilik vahiy kâtiplerinden biridir. Habeşistan'a hicret eden ilk Müslümanlardan olan bu zat Peygamberimiz tarafından Mısır'a elçi olarak gönderilmiş ve ordu komutanlığı yapmıştır. Hz Ebubekir zamanında Şam'ın fethine gönderilen bu sahabe Ürdün ve Taberiyye'yi feth ettikten sonra Hicri 17, miladi 639 yılında Kilis'in fethinde şehit düşmüştür. Tarihi kaynaklarda Şurahbil bin Hasene'nin yanında 24 sahabenin daha türbenin yanındaki mezarlıkta metfun olduğu belirtilmektedir. 1617 tarihli bir belgede adı geçen zaviyenin yaparı ve yapılış tarihi ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu külliye ile ilgili olarak bazı bilgiler vermektedir.

Camide bulunan kitabede külliyenin 17. Asrın başlarında Kanuni Sultan Süleyman döneminde restore edildiği yazılıdır. 2. onarımı 1902'de 2. Abdülhamit döneminde yapılmıştır. (Kilis Gezi Rehberi, 2010: 27). Türbenin yanındaki mescit zamanla doğuya doğru genişletilmiş, avlunun etrafına diğer yapılar da yerleştirilerek dergâh ortaya çıkarılmıştır. Avlunun üç tarafında üç eyvan, güneydoğu köşesinde mescit, güneydeki eyvanın batısında türbe, doğusunda mutfak ve kiler, kuzeyinde de medrese odaları bulunuyordu. Zaviye avlusunun girişi batı yönündedir. Avlunun güneydoğu köşesinde dikdörtgen planlı mescit bulunmaktadır. Mihrap mescit duvarının güney kenarındadır ve dışa doğru çıkıntı yapmıştır. Mihrabın kuzeyindeki kapının sağ tarafında Şurahbil'e ait olduğu sanılan türbe bulunmaktadır. Türbeye batıdan girilmektedir. Enine dikdörtgen planlı olan türbenin ana mekânı boydan boya dev bir beşik tonozla örtülüdür. İçi, 2 pencere ile aydınlatılmıştır. Avluda bir su kuyusu bulunan türbenin batısında 1960'da inşa edilen minare bulunur. (Kilis Şehir Planı, 2010: 10). 2009'da Vakıflar bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Caminin karşısındaki küçük bir park içinde türbenin bakıcılarından Altın Dede'nin türbesi vardır.

2.6.3. Şeyh Mansur Türbesi

Kilis'in 2 km güneydoğusunda, Kilis-Gaziantep karayolunun güneyinde yer almaktadır. Etrafı bağ ve bahçelerle çevrilidir. Burada yatan zatın Hz. Peygamber'in çeşnigirbaşı Şeyh Muhammed Simati olduğu söylenir. Bu zatın Hz. Peygamberin ziyaretine giden ve hac farizasını yerine getirenlerin sofralarını (simatını) döşediğine inanılır. Bu yüzden bu isimle ünlenmiştir. Bundan dolayı özellikle Cuma günleri şehir halkının burada piknik yaptığı ve yemekler hazırlayıp yediği ve yedirdiği gözlenmektedir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde; şehrin kiblesinde, aydınlık bir kubbe içinde, Şeyh Muhammed Simati isminde Hz. Peygamber'in Çeşnigirbaşısı'nın yattığını, Hz. Peygamber'in sofrasını (simatını) döşediği için kendisine 'Simati' denildiğini ve Hz. Ebubekir zamanında burada şehit olduğunu anlatır (Vakıflar Genel Müd. Tanıtım Levhası).

2.6.4. Şeyh Bahaeddin ve Muhammed Şahabettin Türbesi

Türbenin inşa tarihi bilinmemektedir. Türbe ve sandukalarda yatan kişilerin kimlikleri hakkında kitabe yoktur. Ancak kuzey cephede Türkçe bir yazıda burada yatan kişilerin Şeyh Mehmet Şahabettin ile Şeyh Mehmet Bahaeddin Bağdadi oldukları yazılıdır. Bu kişilerin 644 yılında bu noktada şehit düştükleri belirtilmektedir. Bugünkü türbenin mimari özelliklerine bakarak 19. yüzyıla inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. II Abdülhamit albümlerinde türbenin kubbeye örtülü olduğu görülmektedir. Ancak türbenin yanından geçen Cumhuriyet Caddesi'nin genişletilmesi sırasında yarısı yıkılmış, kare plan dikdörtgene, kubbe ise yarım kubbeye çevrilmiş olup kuzey cephe kubbenin açık kalan yerini kapatmak için yükseltilmiştir. 2014 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

2.7. Mevlevihane

Eski Hükümet Konağı, Tekye Cami ve Canbolat Cami arasında yer almaktadır. Mevlevihane olarak anılan yapı 2016 yılında tamamlanan restorasyonundan sonra cami olarak kullanılmaktadır. Kapı üzerindeki kitabede 1525'te Abdulhamit Murtaza tarafından Mevlana Celaleddin-i Rumi adını inşa ettirildiği belirtilmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde 'Asitane-i Hazreti Mevlana' olarak tanımlanan Kilis Mevlevihane'si için "Kilis'in 7 tekkesinden biri olan Asitane-i Hazreti Mevlana, Kethüda yeri Ali Ağa'nın hayrat olup dört tarafının gül, gülistan ile müzeyyen, havuz ve şadırvan, selsebiller ile piraste bir Mevlevihane" olduğunu belirtir.

Resim 7: Mevlevihane.

Renkli kesme taşlardan yapıldığı için yöre halkı arasında 'Ak Tekke' olarak bilinir. 1876 ve 2016 yılında restore edilmiştir. Bir külliye teşkil eden yapıların konak odaları, dinlenme yerleri, şeyh odaları, imaret, havuz ve kabristan bölümlerinden eser kalmayan yapılardan sadece semahane kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Semahane, ortada dört kalın payeye oturan büyük kubbe ve yanlarda küçük kubbelerle örtülmüştür. Kubbe kasnağına yuvarlak kemerli 12 pencere açılmıştır. Yapı kare planlı olup 'L' şeklinde 4 ayak üzerine oturan merkezi kubbe ile köşe kubbelerden oluşmuştur. Onikigen bir kasnağa oturan kubbe, dışarıdan payandalarla desteklenmekte olup kurşun kaplıdır. Sivri kemerli mihrabı üzerinde 'Ya Hazreti Mevlana' yazılıdır. Yapı, ülkemizde ayakta kalabilen 32 mevlevihaneden biridir (Kilis Şehir Planı, 2010, 10).

2.8. Höyükler

Kilis İli sınırlarında şehir merkezi çevresinde ve kırsal alanlarda çok sayıda höyük tespit edilmiştir. Bunların en önemlisi bölgenin en büyük höyüklerinden olan Oylum Höyüktür. Bu höyüklerin bulunduğu alanlar Birinci Derece Arkeolojik Sit Alanlarıdır (<http://www.kiliskulturturizm.gov.tr>).

2.8.1. Oylum Höyük

Oylum Höyük, Kilis-Gaziantep karayolunun 5. km sinin hemen güneyinde, oylum Mahallesinde yer almaktadır. 460 m uzunluğunda, 370 m enindedir. Biri 22, diğeri 37 m yüksekliğinde bir boyunla birbirine bağlanan iki tepeden oluşmaktadır. Boyutları itibarıyla Yukarı Mezopotamya'nın en büyük höyüklerinden biridir.

Oylum Höyük, Anadolu platosunun bittiği ve Suriye düzlüklerin başladığı ve 'Münbit Hilal' denen verimli topraklar üzerinde ve Kilis Ovası'na hâkim bir yerde bulunmaktadır. Bu bölge aynı zamanda, Kuzey Mezopotamya'dan Filistin'e kadar uzanan 'Münbit (Bereketli) Hilal' in kuzeybatı ucundadır. Oylum Höyük, Anadolu, Suriye ve Mezopotamya kültürlerinin temas alanında, her taraftan gelen yollar üzerinde bulunduğu için her dönemde stratejik bir öneme sahip olmuştur.

Kilis Ovası'ndan doğup höyüğün batı etekleri boyunca akan Akpınar Suyu yerleşmelere hayat vermiştir. Höyüğün batı eteklerinde, su taşkınlarına karşı 5500 yıl önce yapılmış bir su bendi tespit edilmiştir. Bu bent, bugün su debisi oldukça alçalmış olan Akpınar Suyunun, eskiden oldukça bol su akıtan ve taşkınlarla sebep olan bir nehir olduğunu göstermektedir. Oylum Höyüğün Tunç çağlarında önemli bir şehir ve krallık merkezi olduğu düşünülmektedir (Kilis Gezi Rehberi, 2010, 52).

Resim 8: Oylum Höyük Bölgenin En Büyük Höyüğüdür.

2.9. Mezarlar ve Meşetlik

Kilis Yöresinde çok sayıda mezarlık ve meşetlik bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şu şekilde özetlenebilir:

Nekropol: Merkez Topdağı Köyü'nün Kuşkayası yöresindedir. Acar Dağı'nın yamacındaki dere yatağından 15 metre yükseklikte olan bu alanda, ana kaya parçasına açılmış; Geç Roma Dönemi özellikleri taşıyan beş adet "oda mezar" , beş adet de "kaya dolgu mezar" vardır.

Anıt Mezar: Polateli ilçesi Ömeroğlu Köyü Balık Deresi yakınında olup; yöre halkı bu kalıntıyı "domuz damı" sözüyle nitelediği için, buraya "Domuzdamı Yöresi" denir. Tonoz örtülü, tek parça olan anıt mezar, 4. 60 cm x 1. 15 cm boyutunda, 3. 30 cm yüksekliğinde bazalt kesme taştan yapılmıştır. Mezarın 9. 00 cm x 1. 15 cm boyutunda giriş kapısı ve 50 cm x 30 cm aralığında bir mazgal deliği vardır.

Eski yerleşim çevresinde birkaç tane eski mezarlık vardır. Mezar taşlarından bu mezarlıkların çok eski tarihlere ait olduğunu anlamak zor değildir. Çoğu kaderine terk edilmiş olan bu mezarlıkların bir kısmı şehitlik olarak bilinir. Rivayetlere göre Kilis'te Odunpazarı Caddesi üzerinde bulunan meşetlik (şehitlik) Kilis'in Müslümanlar tarafından fethi sırasında birçok sahabenin şehit olduğu yerdir. Evliya Çelebi, Kilis'te şehitlikte 3 bin ashap kabri bulunduğunu ve bunların hepsinin de Halit bin Velid zamanında şehit olduklarını yazar. Bahsedilen meşetliğin mezarları ve isimleri günümüze ulaşamamıştır. Kilis'in fethinde şehit olan sahabelerden dolayı buraya meşetlik adı verilmiştir. Burada yapılan camiye de bu meşetlikten esinlenerek 'Cüneyne' (Küçük Cennet) denilmiştir.

Eskiden Kilisli buradan geçerken sahabelere karşı duydukları saygıdan dolayı ayakkabılarını çıkararak geçermiş. Günümüzde cadde kaldırımlarında mezarları bulunan ve üzerlerinde 'sahabe' yazan mezarlar simgesel olarak sadece şehitliğin sınırlarını belirlemek için bırakılmışlardır. (Kilis Gezi Rehberi, 2010: 39).

Resim 9: Kilis'te Kaybolmaya Yüz Tutmuş Eski Mezarlıklardan Biri.

2.10. Ravanda Kalesi

Kilis'in simgesi olan Ravanda kalesi, şehrin 28 km kuzeybatısında, Polateli İlçesinin Belenözü (Ravanda) Köyü sınırları içinde yer alır. Afrin Çayı'nın doğusunda yer alan yüksek, konik bir tepenin üzerinin düzleştirilmesi sonucu inşa edilmiştir. Bu tepenin yamaçları, kaleye çıkışı engelleyecek kadar dik bir yapıya sahiptir. Giriş kapısı güneyde olan kalenin oldukça geniş bir görüş alanı vardır. Kalede ayakta kalan yapıların tamamı kalenin zirvesindeki düzlükte olup bu düzlük surlarla çevrilidir. Surlar, burçlar, su sarnıçları ve saray harabeleri günümüze kadar ulaşan başlıca mimari yapılarıdır. Kale ve çevresinde herhangi bir arkeolojik kazı yapılmadığından geçmişi hakkında çok net bilgiler yoktur. Ancak Yesemek Helkel Atölyesi'ne olan yakınlığı ve kaledeki Hitit Mimarisi izleri, kalenin Hititlerden beri var olduğuna işaret eder. Çeşitli medeniyetler döneminde benzer adlarla anılan kale ile ilgili kesin bilgiler İslam ve Latin kaynaklarında geçmektedir. Özellikle 7. Yüzyıldaki Müslüman-Hristiyan mücadelelerinde, sınırda önemli bir üs olan kale ilk İslam devletlerini koruduğu için "avasım" olarak adlandırılmıştır. 11. Yüzyılda Selçukluların egemenliğinde olan kale Haçlı Seferlerinde ön plana çıkmıştır.

Ravanda Kalesi, güneyde Mezopotamya'yı Anadolu'ya ve doğudan gelen yolların Akdeniz sahillerine bağlayan tarihi yollar güzergâhında yer aldığı için stratejik bir öneme sahip olup tarihi boyunca önemli fonksiyonlar üstlenmiş ve yörede egemen olan tüm güçler tarafından kullanılmıştır. Kale, 1516 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmiştir (www.kilis.nerededir.com, www.kiliskulturturizm.gov.tr).

Resim 10: Ravanda Kalesi Stratejik Öneminden Dolayı Yörede Egemen Olan Tüm Güçler Tarafından Kullanılmıştır.

Çeşitli tarihlerde birçok onarım geçirmiş olan kalenin iç kapısının genişliği 2.20, yüksekliği 3.10 m dir. Surları ve farklı mesafelerde yer alan burçların bazıları hala ayakta olan kalenin üst kısmının doğu bölümünde merdivenle inilen iki büyük su sarnıcı vardır. Buralardan gizli bir yolla Afrin Çayına inilip zor zamanlarda su ihtiyacının karşılandığı rivayet edilir. Kuzeyinde saray olduğu düşünülen bir harabe bulunmaktadır. İç kalenin belirgin olduğu Ravanda Kalesi'nin dış kale kısmından ancak döküntü ve temeller kalmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Bacasız sanayi olarak nitelendirilen turizm, günümüzde bu alana önem veren devletlerin en önemli gelir kaynağı olmuştur. Bazı ülkeler büyük cari açıklarını bu alanda kazandıkları gelirlerle kapatmaktadırlar. Bunun yanında insanların ve kültürlerini bütün dünyaya tanıtarak önemli kazanımlar elde etmektedirler.

Kültürel ve doğal mirasın korunması 2000'li yıllarda devletlerin ve toplumların en çok ilgisini çeken konulardan biri olup, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve çeşitli organlarının çalışmalarının odaklandığı bir alan durumundadır. Konuya ilişkin birçok uluslararası düzenlemenin yanında, doğal ve kültürel çevrenin (mirasın) korunması artık insan hakları ile birlikte değerlendirilmeye başlanmıştır (Dağıstan Özdemir, 2005: 20).

Kültürel miras, toplum refahının en değerli parçasıdır (Kurtar ve Somuncu, 2013). Bizden önce yaşayanların bıraktığı tarihi kültürel kalıntılar dünyada yaşayan insanların hepsini ilgilendiren ve geçmişten günümüze intikal eden değerli miraslardır. Bu yüzden hangi medeniyete mensup olursa olsunlar, yaşadığımız dünyada bizden önce hayat sürüp tarih boyunca iz bırakan toplumların bıraktıkları kalıntılar, insanlığın ortak mirası olarak kabul görmeli ve herkes tarafından korunmalıdır. Özellikle son zamanlarda basit çıkarları uğruna bu değerli mirası yağmalayanların fırsat kolladığı bir ortamda, ortak mirasın korunması ile ilgili olarak radikal kanuni yapılanmalar düzenlenmeli ve uygulanmalıdır.

Türkiye son derece zengin doğal, tarihi ve kültürel turizm değerlerine sahip bir coğrafyada yer almaktadır. Nüfus ve yüzölçümü bakımında Türkiye'nin en küçük illeri arasında yer alan bir sınır ili olan Kilis özellikle tarihi ve kültürel turizm değerlerinin şaşırtıcı derecede zengin olduğu yörelerimizden biridir. Osmanlı Medeniyeti'nin Ortadoğu'ya bakan önemli kentlerinden biri olarak Kilis ilimiz de içinde çok sayıda tarihi kültürel değerlerin yer aldığı ve yerleşim tarihinin çok eskilere dayandığı bir yerdir. Fakat ne yazık ki çoğu yerde olduğu gibi buradaki kültürel miras kalıntıları da yeterli ilgi ve titiz bir korumadan yoksun, kaderine terk edilmişliğin hüznünü yaşamaktadırlar. Hâlbuki geçmişten bize miras kalan bu alanların titizlikle korunması, harap olanlarının onarılarak orijinal güzelliklerinin ortaya çıkarılması ve gelecek nesillere ulaştırılması büyük önem arz etmektedir.

Eski şehir yerleşmesinde yer alan çok sayıda tarihi taş ve ahşap yapıları Kilis evlerinin giderek bozulduğu ve ortadan kalktığı dikkat çekmektedir. Tarihi koruma alanı içinde olması gereken taş ve ahşap yapıları bu tarihi kültürel varlıkların yanlarına ve üzerlerine beton, taş, briket gibi yapı malzemeleriyle yapının mimarisine uymayan ucube eklentiler kondurulmakta böylece tarihi yapının özelliği kaybolmakta, bütünlüğü bozulmaktadır. Tarihi koruma alanı kapsamı dışında kaldığı söylenen bu yapıların koruma kapsamı alanına dâhil edilerek zarar görmeleri önenebilir. Aynı şekilde Kilis'in simgesi durumunda olan başta Ravanda Kalesi olmak üzere birçok tarihi kültürel değer bakımsızlık içinde olup kaderine terk edilmiştir. Bu eserlerin mimar ve sanat tarihçilerinin kontrolünde aslına uygun bir şekilde restorasyonlarının yapılması ve korunması turizm ve temiz bir çevre için de önemlidir.

KAYNAKÇA

- Çelik, S. (2016). *Türkiye Turizm Coğrafyası Ders Notları*. Kilis.
- Özgüç, N (1994). *Turizm Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3821, İstanbul.
- Tankut, G. (2005). *Doğal ve Tarihi Çevrenin Korunması: Sorunlar ve Olası Çözümler, Planlama*. TMMOB Türkiye Şehir Plancıları Odası, S. 31, s. 9-12, Ankara.
- Gülcan, B. (2010). Türkiye'de Kültür Turizminin Ürün Yapısı ve Somut Kültür Varlıklarına Dayalı Ürün Farklılaştırma İhtiyacı. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, S 2/1, s. 99-120, Ankara.
- Baykan, S. (2006). *Alternatif Turizm Kaynaklarından Golf Turizmi ve Kongre Turizmi; Ülkemize Ekonomik Katkıları Açısından Karşılaştırılması: Antalya Örneği* (akt: Acuner, 2006). <http://eksisozluk.com/alternatif-turizm>.
- Turizm Terimleri Sözlüğü, (1999). www.slideshare.net/MikailKara/alternatif-turizm den akt: Tekeli: 2001, 4; OECD, 1994, 20; Demirhan,1990, 35-37). www.slideshare.net/MikailKara/Alternatif-Turizm den akt: Tekeli, (2001), OECD, (1994), Demirhan, (1990).
- Yurdakul, F. Özgencil, G. (2016). Türkiye'deki Turizm Gelirinin Belirleyicileri ve Alternatif Turizm Gelirlerinin Önemi, *1. Ulusal Alternatif Turizm Kongresi*, s. 76. www.kilis.nerededir.com.
- <http://karamanlilar.webnode.com.tr/kilisin-tarihi-ve-turistik-yerleri/>
- Uygur, S. M.; Baykan, E. Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi* Yıl: 2007, S: 2, s. 18
- Kilis Gezi Rehberi, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Kilis Gezi Rehberi, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Sahabeler Şehri Kilis, Kilis Kültür ve Turizm Müdürlüğü. [https://www.google.com.tr/Kilis'te Konaklar](https://www.google.com.tr/Kilis%27te%20Konaklar).
- [https://www.google.com.tr/Kilis'te Salih Ağa Çeşmesi](https://www.google.com.tr/Kilis%27te%20Salih%20Aga%20Cesmesi).
- [https://www.google.com.tr/Kilis'te Konaklar](https://www.google.com.tr/Kilis%27te%20Konaklar).
- [https://www.google.com.tr/Kilis'te Salih Ağa Çeşmesi](https://www.google.com.tr/Kilis%27te%20Salih%20Aga%20Cesmesi).
- <http://www.kiliskulturturizm.gov.tr/TR,61670/eski-hamam.html>.
- www.kilis.nerededir.com.
- Sahabeler Şehri Kilis, Kilis Kültür ve turizm Müdürlüğü.
- Kilis Gezi Rehberi, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. <http://www.kiliskulturturizm.gov.tr>.
- Kilis Şehir Planı, Kilis Kültür ve Turizm Müdürlüğü. www.kilis.nerededir.com.
- <http://www.kiliskulturturizm.gov.tr/TR,61662/ravanda-kalesi.html>.
- Kurtar, C., Somuncu, M. (2013). Kentsel Kültürel Mirasın Korunması ve Sürdürülebilirliği: Ankara Hamamönü Örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, S. 2(1), s. 35-47.